

**Роль іноземців в
зародженні та розвитку
підприємництва
Одещини**

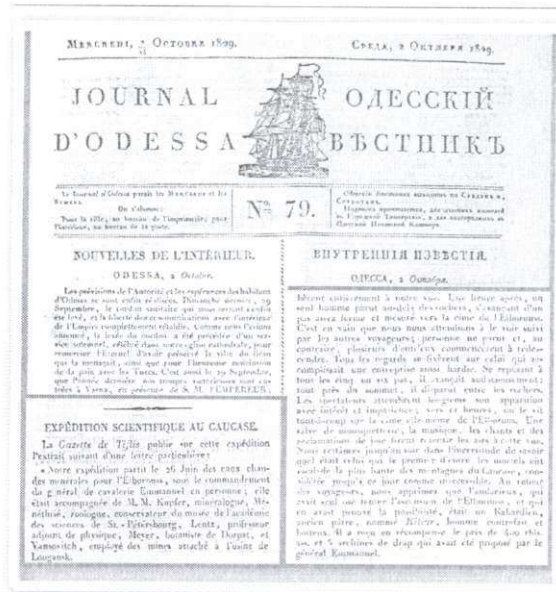
Успіхи в сільському господарстві, зародження промисловості, поява перших банків, салонів, типографій, газет тощо. Багато підприємницьких досягнень нашого регіону пов'язані з німецькими колоністами, англійськими банкірами, французькими промисловцями, італійськими комівоєжерами та ін. Як символ іноземних інвестицій регіону, місто Одесу прикрашає Французький бульвар, де, починаючи з 1896 року, завдяки французькому громадянину Генріху Редереру, шампанське стало продуктом «місцевого розливу». Залишається Одеський регіон привабливим для іноземного інвестування і зараз.

**The Role Foreigners at
the Emergence and
Development of
entrepreneurship at
Odessa region**

Success at agriculture, emergence of industry, founding of the first banks, salons, typographies, newspapers and so on. A lot of business achievements of our region connected with German colonists, English financiers, French industrialists, Italian salesmen and so on. As a symbol of foreign investments at the region French boulevard decorates Odessa where from the 1896 thanks to the Frenchman Henry Reder Champaign become a product of "local flood". Odessa region is still appealing for the foreign investments.

Сталося так, що на ниві організації і будівництва Одеси плідно працювали представники багатьох народів світу. Чимала кількість з них, особливо впродовж XIX ст., стали настільки помітними в громадському житті і комерційній діяльності міста, що колорит атмосфери одеського життя представляв собою суміш України, Росії, Франції, Італії, Англії, Німеччини, Польщі, Греції тощо зібраних в одному місці. **Сторінки історії одеського підприємництва просто майорять прізвищами вихідців з інших країн, які вклали значний внесок у розвиток і збагачення міста й краю.**

Одеські іноземці були власниками різноманітних великих і малих виробництв, брали активну участь у фінансовій круговерті,

Черговий номер двомовного
«Одесского вестника»

французькою мовою «*Messenger de la Russie Meridionale, ou Feuille commerciale*». Навіть, коли в 1827 р. почав виходити «*Одесский вестник*», то й він друкувався двома мовами – французькою та російською.

Характеризуючи розвиток підприємницької діяльності іноземців в Одесі, пригадаємо слова відомого літературного персонажа М.С. Паніковського: «...А тепер я ходжу і не впізнаю нашого Чорноморська. Де все це? Де приватний капітал? Де перше товариство взаємного кредиту? Де, запитую я вас, друге товариство взаємного кредиту? Де товариство на вірі? Де акціонерні компанії зі змішаним капіталом? Де все це? Неподобство!». Тож зупинимося спочатку на **історії банківської справи** і пов'язаних з нею сторінках фінансової діяльності одеських іноземців.

Були в Одесі **нумеровані і нумеровані кредитні товариства**. Не тільки перше або друге, але, скажімо, купецьке, промислове, домовласницьке, землеробське і т.д. і т.п. Було навіть «**містечкове**» **Молдаванське кредитно-ощадне товариство**, **Товариство вза-**

утримували численну кількість ресторанів, кав'ярень, кондитерських, казино, готелів, хлібопекарень тощо, а деякі з них проіснували аж до початку XX століття. Навіть в інформаційному секторі вони були першими.

Так, небагато хто знає, що **перша типографія існувала в Одесі з 1804 року і належала італійцю**, а перша газета друкувалась

емного дрібного кредиту, товариство «**Праця і заощадження**». В цілому існувало не менше сорока тільки солідних кредитних і банківських установ напередодні революційних катаклізмів початку XX століття.

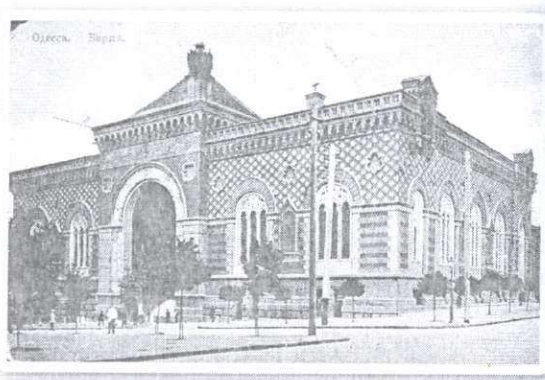
В історико-красознавчих виданнях незмінно пишуть про те, що одеський грошовий ринок ніколи не був самостійним і завжди перебував у закордонній залежності, хоча місцеві кредитні заклади зіграли величезну роль в еволюції регіональної економіки в цілому і торгівлі зокрема. Твердження це не дуже коректне, оскільки сама можливість існування самодостатніх замкнутих грошових ринків у новій і новітній європейській історії практично виключається. Це тим більше очевидно, що ми маємо справу з «морськими воротами» великих територій, що продукували масу товарів, які користувалися найвищим попитом.

Спробуємо показати на ряді прикладів, що народжена на інвестиціях Одеса вже незабаром сама стала повнокровним донором не тільки регіонального, але загальноросійського і навіть європейського масштабу.

Наочне уявлення про ситуацію, що склалася на європейському ринку незадовго до народження Одеси, дають роботи низки одеських істориків, зокрема А. І. Третьяка. У XVIII сторіччі російські товари вивозилися переважно через балтійські порти, де фактичними монополістами були англійці. Реекспортуючи залізо, ліс, парусину, прядиво, сало й інше, «володарка морів» Англія отримувала фантастичні прибутки і тим самим утикала інтереси Росії і середземноморських держав.

Прямі торгівельні відносини з Францією, Італією, Іспанією й іншими країнами обіцяли райдужні перспективи. Адже зростаюча промисловість Європи потребувала все більших обсягів хліба й інших продуктів і товарів, щоб годувати і забезпечувати потреби робітників - вчорашніх селян. Саме розуміння цього призвело в підсумку до того, що **Одеса стала головним російським чорноморським портом, втягнутим в орбіту комерційних операцій із країнами Середземномор'я.**

А яка комерція без концентрації капіталу і формування відповідних інфраструктур?! І, зовсім природно, капіталу і форм його організації середземноморських негоціантів. Вже в найперші періоди існування міста сюди переселились багато заможних

Будівля Одеської «нової» біржі

людей з архіпелагу і материкової Греції, з малоазійських портів, південнослов'янських «протекторатів» і країн Центральної Європи. Згідно з першим переписом засновника міста Й. Дерібаса, в тодішній Одесі серед жителів-міщан значилося 106 росіян, 213 українців, 224 грека, 240 євреїв та чимала кількість представників інших, хоча менш численних, національностей.

Одесі ледве минув рік, а тут вже зосередились родини 146 купців - «дітей різних народів». З осені 1796 року в будинку херсонського купця Марка Дофіне офіційно функціонувала **біржа** - із усіма необхідними атрибутами, включаючи маклерів, публічних нотаріусів, старшин та ін. Ці та інші факти дозволили історикові С. Я. Боровому говорити, що банківський промисел був розвинутий в Одесі майже від самої її появи. Він же писав про зосередження цього промислу на початку XIX ст. **у руках грецьких та італійських комерсантів**. Ця теза має потребу в деякому уточненні.

Справді, солідні грецькі і почасти італійські підприємці фактично займалися банківськими операціями вже наприкінці XVIII ст., однак **перший приватний комерційний банк в Одесі розгорнув свою діяльність у 1802 р.** Його заснували **французький негоціант Фурньє і ліворнський банкір Жом** (між іншим, наше місто в перші десятиліття XIX ст. значною мірою інвестувало Ліворно, як і багато інших італійських морських центрів, сприяючи їхньому відродженню). Показово, що капітал цієї установи нараховував до 300 тисяч французьких ліврів - ми бачимо в цьому альянсі звичне «франко-італійське спільне виробництво».

Пріоритет французів у формуванні перших кредитно-банківських інституцій підтверджується й іншими документальними свідченнями, зокрема - публікаціями, що видавалися у Віденській грецькій газеті «Слово Гермеса». З цих повідомлень випливало, що до 1808 року в місто «приїхали декілька досвідчених французів і знавців комерційної справи, що сприяло створенню в Одесі **страхового товариства з назвою Camera imperiale delle assicurazioni**, дуже прибуткової системи, яка стала головною підтримкою тутешньої торгівлі і при цьому давала прибуток її учасникам».

Сюди були запрошені й греки-одесити, які, на своє щастя (не виключено, що навмисно), посварилися з французами, заснувавши по тій же схемі альтернативну **Греко-російську страхову компанію**. Це співтовариство домоглося чималих успіхів під керівництвом авторитетних у грецькій громаді постатей: **Іоанна Дестуні, Феодора Серафіно й Іоанна Петало**.

Хто стояв у джерел «первинної» французької страхової компанії? Безсумнівно, теж примітні особистості: **Сікар, Рено, Сен-Прі** - комерційні консультанти самого Ришельє. Можливо, також **Шансіньон, Лесар, Веларі** й інші «одеські марсельці». Між іншим, ще в 1803 році Дюк, як говорять свідки тих давніх подій, здійснив спробу влаштувати **місцевий позиковий банк (ломбард)** для купецтва.

Спроба ця не увінчалася успіхом, однак Ришельє знайшов інші можливості пожвавлення грошового ринку... У ришельєвські часи грошовий ринок енергійно оформлювався й облаштовувався по всіх напрямках. У 1806 році Жан Рено відмінно обладнав спеціальну біржову залу, у якій, до речі, з'явилися свіжі комерційні газети з Італії, Франції, Англії, Австрії, Німеччини і, зрозуміло, російські. Наскільки можна передбачити, і попередники одеських газет - так звані «**біржові листки**» - з'явилися ще за часів Дюка.

У 1808 році, одночасно з Греко-російським страховим товариством, закладається **Одеський комерційний суд - перший в імперії!** Примітно, що головував у цьому суді французький аристократ граф Сен-Прі: у молодому місті всі або перебували на службі, або займалися комерцією, включаючи і багатьох представників нобілітету. Тут ще не було тих, кого прийнято називати «золотою молоддю» - великосвітських гульвіс і випивак.

Ще в 1804 році стараннями Ришельє утворена **Обмінна контора** з капіталом у 100 тисяч карбованців мідною монетою. Навіщо, запитате ви? А справа в тому, що в усьому Причорномор'ї відчувався найгостріший дефіцит розмінної монети. Навіть з військовослужбовцями інколи не було чим розплачуватися. Доходило до курйозів: при спорудженні будинків знатних осіб під кути новобудови закладалися не традиційні срібні карбованці, а прості «п'ятаки». Саме тому із самого дитинства міста тут процвітали міняльний бізнес, багаторазово описаний здивованими вояжерами. Столики і рундуки мінял кучкувались на перетині Ришельєвської і Дерибасівської, під вікнами Клубного готелю в будинку Рено (де, між іншим, мешкали Пушкін, Ліпранді, Свін'їн та інші відомі «персонажі» місцевої історії). Тут можна було обміняти карбованці на ліри, франки, фунти і навіть на які-небудь екзотичні бухарські «таньгі». Гості міста з інтересом розглядали дрібні турецькі монетки, отримані від візника «на здачу». «Міняли» також займалися лихварством - хоча не завжди так успішно...

У 1813-1814 роках виникло третє страхове товариство - **Компанія страхувальників**. Акції цієї організації розійшлися миттєво: вона обіцяла бути прибутковою за попередні.

Очолювали компанію **Іоанн Амвросіо, Ілля Манесіс і Сергій Ксидіас** (одразу на думку спадають його нащадки-банкіри, герої славінської «Інтервенції»). Прибуток цієї, як і попередніх страхових контор складав 10 відсотків - це була плата за послуги, і до честі грецьких неогоціантів треба відмітити, що всі ці гроші вони цілком жертвували на утримання лікарні і школи. Ось приклад для наслідування, що не втратив своєї свіжості!

*«Французам, людям розумним і освіченим, народженим у країні, де живуть музи, якось довелося показати неосвіченим грекам ще одну комерційну систему», - писали в «Слові Гермеса». Знову грекам пощастило: вони розійшлися в думках із французами в той час, коли ця система тільки почала організовуватись, і греки удруге вирішили відокремитися від французів і створити свою аналогічну систему з назвою «**Торгівельна каса Одеси**». (І знову - дармовий плагіат, що зійшов з рук адже про авторські права тоді ще не чули).*

«Торговельна каса» надавала грошові займи під відсотки, як правило, торговцям, що погашали заборгованості кредиторам. Ця суспільна установа ставала порятунком для багатьох одеситів, рятуючи від необхідності попадати в кабалу до шкурдерів. Помірні від-

сотки, стягнуті «Касою», виключали конкуренцію цих жадібних панів. Керували нею згадані Серафіно, Петало, а також Мойсей Падзю.

При спадкоємцеві Ришельє, графові Ланжероні, в Одесі була утворена і **Контора державного комерційного банку** (1819), що почала реальне функціонування, за деякими даними, тільки з 1823 року. Як установив відомий краєзнавець В. А. Чарнецький, під Контору споконвічно був виділений будинок, придбаний у Фелікса Дерибаса (нині - магазин «Медкнига» на вулиці Дерибасівській).

*Утім, основним регулятором грошового ринку як і раніше залишалися приватні банкірські контори. У числі найбільш авторитетних з них С. Я. Боровий називає **банкiрський будинок Ф. Н. Родо- канакі** (заснований у 1816 р.), що кредитував хлібний експорт.*

Феодор Павлович і справді був одним із тих, кому юна Одеса зобов'язана розвитком зернової торгівлі і виходом на світовий ринок.

Найбільших успіхів **Родоканакі-старший** (його син, Перикл Феодорович, згодом найвідоміший вітрогон) досяг у воронцовську епоху і трохи пізніше. У 1836 році він - четвертий по торговельному обороту: 3 млн. 102 тис. карбованців, після Штігліца, Ралі і Кортацци. У 1841-му у нього був найбільший оборот по імпорту, а з 1845 року Родоканакі надовго став одноосібним лідером.

Член Одеського відділення комерційної ради, біржовий старшина, тосканський консул, Ф. П. Родоканакі був нагороджений російськими і закордонними орденами, одержав звання радника комерції.

Зрозуміло, не один Родоканакі перетворив Одесу в грошовий і кредитний ринок для всіх чорноморсько-азовських портів і навіть, у значній мірі, для обох столиць. Можна згадати в зв'язку з цим і такі відомі **банкiрські будинки**, як **А. Тработті** (1833), **Ф. Рафаловича** (1833), **А. Маса** (1838) та ін. Неможливо залишити без уваги і сімейство Штігліців.

Банкірський будинок барона Штігліца був найвпливовішим у Росії впродовж першої половини XIX сторіччя. Брати Штігліци приїхали сюди з німецького князівства Вальдек наприкінці XVIII ст.: Ніколай заснував торговий дім у Північній Пальмірі, а Бернгард узяв винні відкупи в Наддніпрянщині. З Одесою прямо або опосередковано пов'язані обое, але в більшій мірі - третій брат, Людвіг, що прибув у Росію в 1803 році й успадкував справу Ніколая.

Цей третій Штігліц особливо процвітав, коли Одеса стала найважливішим пунктом транзитної торгівлі через Броди - у ході так званої «континентальної блокади Англії», тобто в другій половині 1800-х років. А. Штігліц був одним із найбільших банкірів Європи - саме він організував державну позику на 50 млн. срібних карбованців під прокладку «чавунки» з Петербурга в Москву.

Ось такі фінансові кити зв'язали своє життя з Одесою! Можна назвати й інші імена. Величезним авторитетом у Росії і далеко за її межами користувалися **одеські банкірські будинки М. і Е. Ашкеназі, А. М. Бродського, М. І. Ефруссі, Е. Мааса, Ф. Маврокорда-то, Ф. И. Петрококіно, О. С. Хаїса** й інші. Ось кілька характерних епізодів.

Якщо говорити, наприклад, про Ефруссі, Рафаловича і Родоканакі, то вони входили в число пайовиків цілого ряду золотопромислових товариств - Забайкальського, Інокентіївського, Ленського. Ф. Маврокордато був одним із засновників Санкт-Петербурзького міжнародного комерційного банку. Філії багатьох зі згаданих банкірських будинків справно функціонували в європейських столицях.

Щодо Е. Ашкеназі, то він був представником дійсної фінансової імперії, «валовий продукт» якої перевищував будь-які мислимі скарби Монте-Крісто, Флінта або багдадських халіфів разом узятих.

Судіть самі. Батько його дружини, Луїзі Розенберг, був солідним підприємцем у цукропереробній галузі, але не це головне. Суть справи в тім, що всі п'ять його дочок вступили в шлюб з найбільшими банкірами планети: Гінцбургом, Варбургом, Герцфельдом і легендарним фон Гіршем.

Мало того, син від шлюбу однієї з «розенбергш» з Гінцбургом одружився на дочці відомого цукрозаводчика Бродського.

Сестра Гінцбурга вийшла заміж за племінника міністра фінансів Франції, а її дочка одержала в чоловіки самого Едуарда Ротшильда (між іншим, того самого, котрий боготворив першу одеську

красуню Аріадну Папудову і подарував їй розкішний особняк на Єлисейських Полях).

Як вам сподобалася ця сімейка, яка репрезентує вкрапленість Одеси в мозаїку світового кредитно-банківського «базару»?

Пора, однак, розважити читача курйозним, майже анекдотичним, сюжетом, пов'язаним з нашою проблематикою. Мова йде про трагікомічну повість падіння великого й авторитетного одеського **банкірського будинку Рафаловичів**, докладно викладену у спеціальній і малотиражній монографії Б. В. Ананьїча про російські банкірські будинки.

Рафаловичі були конфідентами однієї з ключових фігур у російській фінансовій політиці - **А. А. Абазі**, протягом багатьох років голови Департаменту державної економіки Держради, а один час і міністра фінансів.

У 1890 році курс кредитного карбованця почав підніматися - у зв'язку з гарним врожаєм і майбутніми торговельними угодами. У цей час міністр фінансів І. А. Вишнеградський готував грошову реформу на основі девальвації кредитного карбованця і введення золотого монетарного обігу. Для виконання своїх планів він прийняв рішення купувати золото і вести гру на зниження рубля, щоб стабілізувати його на визначеному рівні.

Абаза, природно, був інформований про цю секретну біржову акцію і зміркував, що непогано б і йому самому трішки пограти з державою в азартні ігри. Втягнутий у цю витівку А. Ф. Рафалович поняття не мав про кінцеву мету цієї афери: Абаза велів йому діяти точно по інструкціях, які відправляв шифрованими телеграмами. Тобто Рафаловичу належало грати чужими грішми - грішми свого «патрона». Побачивши в цьому щось для себе вигідне, він теж почав гру на зниження, власними засобами.

Час йшов, карбованець не підвищувався, Рафалович і Абаза втратили приблизно по 800 тис. карбованців кожний. Рафалович запанікував, звернувся за роз'ясненнями до Абазі, але той наполягав на продовженні обраної стратегії.

Тоді, усупереч недвозначним вказівкам зверху, банкір власними

грішми прийнявся грати на підвищення карбованця, вирішивши, що його клієнт збожеволів або що-небудь у тім же дусі.

Тим часом курс карбованця лавиноподібно обвалився: Абаза не тільки відіграв своє, але ще і нажив на цій операції близько 900 тис. руб.! А для Рафаловича непослідовність обернулася крахом, банкрутством. Утім, положення його помітно пом'якшилося наданою під тиском Абази нечуваною для тих часів «амортизаційною» державною допомогою: щоб «ненормальні і невігідні сторони цієї справи» не одержали «широкого розголосу».

З інших приватних кредитних установ старої Одеси обов'язково потрібно згадати **Земський банк Херсонської губернії** (заснований у 1864-1865 рр.), що зіграв помітну роль у господарському освоєнні Північного Причорномор'я і прилягаючих районів. Відкритий після відомої селянської реформи, він гасив деякі її витрати, надавши землеласникам Херсонської, Бессарабської, Таврійської, Катеринославської губерній кредитів на 170 млн. руб. Усе це пішло на поліпшення земельних угідь і умов землекористування, у результаті чого в 5-6 разів подорожчала і сама земля.

Банк видавав позички під 4,5 відсотки заставними листами на 38,5 років. З урахуванням погашення по відсотках і витрат по управлінню сама процентна ставка складала менше 6 відсотків.

А тепер повернемося до історії про **товариства взаємного кредиту**. Найперше з них відкрито в Одесі в 1868 р. Капітал його складав 6 млн. руб. Товариство це вже тоді впевнено іменувалося банком і робило операції по обліку векселів і соло-векселів, забезпечених нерухомістю або товаром, по видачі позичок під векселі і процентні папери, переведенню грошей усередині імперії, прийом векселів на інкасо й ін.

На рубежі 1871-1872 р. було відкрито також **Одеське міське кредитне товариство**. З дозволу Міністерства фінансів облігації цього товариства підлягали прийомові під заставу по казенних поставаннях і порядках. Одеська контора Держбанку зобов'язувалась видавати позички під заставу цих облігацій у розмірі 65 процентів від їхньої номінальної вартості, а комерційні банки погодились видавати позички навіть під 80 відсотків. По облігаціях, що випускаються, виплачувалися дивіденди - 4,5 відсотка річних. Що стосується позичок,

то вони видавалися на 30,5 років - під 6 відсотків і на 37,5 років - під 5,5 відсотка.

У числі акціонерних банків, які користувались бездоганною репутацією, назовемо **Бессарабсько-Таврійський** (1872), що видавав довгострокові позички під заставу земель (на 61 рік 8 місяців, 51 рік 9 місяців, 48 років 8 місяців) і міського нерухомого майна (29 років і 9 місяців і 19 років 11 місяців).

Непогано зарекомендували себе й **Одеський обліковий банк** (1879), а також **Торгово-промисловий банк** (1889), перетворений у 1893 р. у відділення Російського зовнішньоторговельного; **Південно-російський промисловий банк** (1897); **відділення Лодзинського купецького банку** (1899); **Селянський поземельний** та інші банки.

Окрема глава історії грошового ринку - **Одеське відділення Ліонського кредиту** (1891), капітал якого складав 2,5 млрд. франків. Це воістину легендарна установа згадується багатьма відомими літераторами-одеситами. Розташовувалося воно не перетині вулиць Ланжеронівської і Ришельєвської, на тому самому місці, де в пушкінські часи містилося оспіване поетом комерційне казино. Згодом, до самого 1941 року, коли будинок розбомбили, тут було міське відділення держтрудощадкас.

Під час розкопок, розпочатих восени 1995 р. Чорноморською асоціацією археологів і любителів старожитностей, у підвалах колишнього Ліонського кредиту і комерційного казино було знайдено чимало цікавих дрібничок: таблички-показчики для банків і ощадкас, усілякі банківські аксесуари - рахівниці, канцелярські приналежності й ін. Але найсимпатичніше - безумовно, саме «дріб'язок»: окремі монети різного достоїнства і різних епох, починаючи від катерининських, олександрівських, миколаївських і закінчуючи передвоєнними.

На жаль, історія банківської і кредитної справи в Південній Пальмірі до цього дня повною мірою так і не написана. У будь-якому випадку абсолютно правий незабутній М. С. Паніковський, який розмірковував про «попередні часи». *Досвід старих одеських банкірів - гарна школа для тих, хто зараз формує грошовий ринок,*

керує ним, з головою пірнає в цей непередбачений, мінливий, киплячий простір.

Доповнимо картину підприємницької діяльності одеських іноземців інформацією про їх різноманітні виробництва, що процвітали у великій кількості. Маючи більший чи менший хронологічний період свого існування, за кожним з них знаходимо конкретну історію успіху, впевненого лідерства і створення своєрідного підприємницького «бренду», відомого, як правило, далеко за межами України чи, навіть, тодішньої Російської імперії.

Серед найперших заводів Одеси необхідно виділити такі: **стєаринових свічок (Ж. Пітансьє), вакси (А. Жако), мила (Лабер), пудри (Пішон)**. Так, крізь 200 років історії збереглася пам'ять про останнього з названих заводчиків у топонімічній назві однієї з міських вулиць - **Пішонівська**.

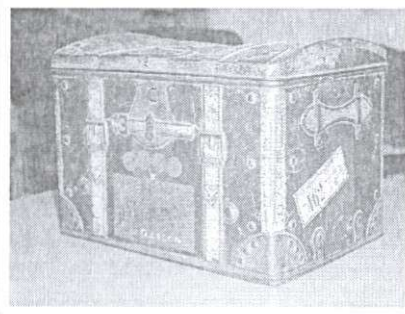
Одним із самих відомих на півдні України був **торговий дім братів Раллі**, а також вже згадувана нами родина Родоканакі.

Так, головне підприємство **торгового дому «Родоканакі»** знаходилося в Константинополі. Основним видом діяльності була торгівля зерном, хоча в цілому експорт та імпорт включали значний асортимент різних товарів. Крім виробництва товарів та їх продажу займалися також банківською справою та наданням транспортних послуг на кораблях, які належали родині. 1883 р. було засновано **пароплавання «Брати Родоканакі»**, яке мало чималу кількість торговельних, на початку вітрильних суден, а згодом пароплавів. Грецький купець Ф. Родоканакі викупив і облаштував **Одеську фабрику з обробки й упакування сільськогосподарської продукції**. Торговий дім був власником акцій ряду вино-горілчанних підприємств, серед яких був найбільший в Одесі **вино-горілчанний завод**, продуктивна потужність якого становила близько 1% від загального всеросійського спиртового виробництва. Ф. Родоканакі заснував в Одесі найбільшу в Росії **паперово-джгутову фабрику**, де працювало 700 робітників і в яку було вкладено капітал на суму 122 098 руб. Крім того, родині Родоканакі належали десять великих підприємств в Одесі, серед яких були млин, текстильна і шкіряна фабрики, browарня, фабрика з пошиття одягу, кілька винних заводів, завод шампанських вин.

З інших відомих сімей підприємців, що займалися масштабною промисловою діяльністю необхідно відзначити **Маврокордато, Папудових, Зафірі, Мавро, Петрококіно**. Успіху комерційних опе-

рацій більшості іноземних купців сприяло те, що вони спиралися на створену їх співвітчизниками широку торговельну мережу, яка охопила всю Європу, а також деякі райони Азії та Африки.

Значний інтерес для Одеси, де особливо в часи порто-франко процвітала торгівля зерном, становить історія **млинарської справи**. Свого роду «піонером» цього напрямку став **Еммануїл Вейнштейн**, який 1844 року збудував порівняно невеликий дерев'яний млин, призначений виключно для виробництва борошна для продажу в самій Одесі. Невелику кількість товару він вивіз в Італію, а згодом і у Францію. Справа пішла. Почали розвивати виробництво окремих сортів борошна, призначених для випікання, наприклад, булок чи виготовлення спагеті. Через кілька років млинів було вже п'ять. Ситуацію змінила Кримська війна, яка завдала потужного удару по російській економіці, адже кілька років підряд підприємці не мали можливості вивозити зерно на продаж, втрачаючи при цьому роками напрацьовану клієнтуру. Здешевілим зерном скористався Вейнштейн, який, будуючи нові парові млини, закуповував достатню кількість сировини для їх роботи. Виготовлення великих партій сортового борошна змусило на перших порах звертатись до послуг посередників і перевізників. Однак в подальшому він поступово відкривав магазини на території Російської імперії та за кордоном і реалізовував муку під власною вивіскою, відповідаючи перед покупцями за якість на всіх етапах її виробництва. Одеські бізнесмени досить швидко оцінили підприємницьку новачку і включились у цю справу. Парові млини Арбейтмана, Бібермана, Гольдберга, Гуза, Шалашенко, Шапіро, Анатра, Маразлі та ін. почали масово з'являтися у місті, пропонуючи покупцям повний асортимент свого товару. Тож саме ця галузь першою посприяла якнайшвидшому подоланню Одесою наслідків Кримської війни і подальшому процвітання міста. Додамо, що син Вейнштейна Григорій Еммануїлович зумів відкрити магазини-філії сімейної компанії в переважній більшості столиць і торговельних центрів Європи, в тому числі в Парижі, де його продукція отримала найвищу нагороду в історії млинарської справи Російської імперії - золоту медаль відомої міжнародної виставки 1899 року.

Продукція фабрики
Крахмальникових

Використовуючи закордонний і російський досвід у цій справі, було закуплено необхідні механізми і печі, що працювали від парової машини. Для роботи на фабриці найняли близько 60 людей, серед яких чільне місце посідав лікар, що слідкував за станом здоров'я робітників. Високі, як для тих часів, соціальні стандарти та заробітна платня приваблювали на роботу колишніх кустарів-кондитерів і сприяли динамічному розширенню виробництва. За кілька років **фірмові магазини братів Крахмальникових**, що розміщувались по всьому місту, були заповнені товарами на будь-який смак - від дешевих цукерок в скромній обгортці до дорогого печива, тортів і шоколадних цукерок у срібних подарункових коробках. Асортимент продукції просто вражав своїм розмаїттям. Брати організовували екскурсії для бажаючих

відвідати виробництво, а також безкоштовні дегустації власної продукції, що стало додатковою рекламою для популярної торгівельної марки. В 1906 р. **фабрика Крахмальникових** була перенесена в нові корпуси неподалік від Чумної гори, а виробництво, яке зросло втричі, дало можливість реалізовувати товари по всій території імперії. Брати мали навіть серйозні плани з розширення виробництва за рахунок будівництва заводів в Санкт-Петербурзі, Москві, Києві. Однак Перша світова війна, а далі революція, громадянська війна, прихід до влади більшовиків, націоналізація приватної власності... Все це знищило успішну справу Крахмальникових, звело нанівець їх зусилля у справі створення власної кондитерської імперії.

Завершуючи нашу розповідь, хотілося б зауважити, що в обсязі одного нарису неможливо охарактеризувати всі сторінки традицій добросусідства у сфері підприємництва. Ми зупинились лише на окремих аспектах цієї проблематики, прагнучи продемонструвати найбільш яскраві приклади, непересічних особистостей, чиї здобутки варті стати прикладом для наслідування. І хоча всі ці підприємства втратили своїх власників у часи радянської націоналізації, однак більшість з них і надалі продовжували забезпечувати ринок своєю продукцією. Змінювалися назви і форми власності, асортимент і якість товарів, однак безперервними залишались традиції виробництва, закладені їх засновниками-іноземцями, а підхід і ставлення до своєї справи у наш час знову переживають своєрідний ренесанс.

Едуард Петровський